

İBN HASSÛL'ÜN *TAFDİL EL-ETRAK ALA SAİR EL-ECNAD* ADLI RİSALESİNİN TERCÜMESİ

Prof. Dr. Ramazan ŞEŞEN

Türklerin meziyetleri hakkında yazılan Arapça eserlerden biri de İbn Hassûl'ün *Tafdîl el-Etrak alâ sâir el-ecnâd ve menakıb el-hazrat el-aliyyet el-sultâniyye* (Türklerin diğer askerlere üstünlüğü ve Sultan Tuğrul Bey'in menâkibi) adlı risalesidir. Bu risâle Selçuklularla Büveyhiler arasındaki rekabet sebebiyle yazılmıştır. Zira, Selçuklular İran ve Irak'a geldiği sırada bu bölgelerde Büveyhiler devleti vardı. Büveyhiler İran menşeli kavimlerden Deylemilere mensuptular. Selçuklular ise Oğuz Türklerinin Kınık boyundandı. Tabii olarak her iki taraf kendilerinin saltanata daha layık olduğunu iddia ediyorlardı.

Selçuklular gelmeden önce Büveyhilerden Azudüddeve Fenâhusrev 977-981 yılları arasında zamanın ünlü katibi ve tarihçisi Ebû İshak el-Sâbi (ö.994)'ye Deylemilerin soyu, vatanları, kahramanlığı, müslüman oluşları, Büveyhiler Devleti'nin kuruluşu ve tarihi hakkında *Kitab el-tâcî fî ahbar el-Devlet el-Deylemiyye* adıyla bir tarih kitabı yazdırmıştı. el-Sâbi bu kitabında Büveyhilerin hakimiyetini meşrulaştırmak için Deylemilerin ve bilhassa Büveyhilerin soyunun Sasâni hükümdarı Behramgûr (420-438) ile Araplardan Benû Dabbe kabilesinden geldiğini iddia etmişti. Dolayısıyla onların soyunu Sasâni hükümdarlarına ve Hz. Peygambere bağlamak istemişti.

El-Sâbi'nin bu kitabını okuyan Tuğrul Bey'in veziri Amidülmülk el-Kündürî, el-Sâbi'nin iddalarını reddetmek, Türklerin, dolayısıyla Selçukluların soyunu yükseltmek ve Tuğrul Bey'in Azudüddeve Fenâhusrev el-Büveyhi'den daha üstün olduğunu ortaya koymak ve Tuğrul Bey'in zaferlerini anlatmak için İbn Hassûl'den elimizdeki bu risaleyi kaleme almasını istemiştir. İbn Hassûl, el-Sâbi'nin eserini tarafgirâne yazdığını, kendisinin ise kitabı yazarken tarafsız davranacağını söyler. Fakat, buna ne kadar sadık kaldığı söz götürür.

İbn Hassûl ve Eseri :

Tafdîl el-Etrak'ın müellifi Ebu'l-Alâ Muhammed b. Ali b. el-Hasan b. Hassûl, Büveyhîlerin sonlarıyla Selçukluların başlarındaki önemli divan katiplerindendir. Bazan vezir ünvanıyla da anılır. Aslen Hemedan'lı olan İbn Hassûl, Rey'de doğdu. Babası Ebu'l-Kasım Ali, Büveyhîlerin Divan el-İnşa'sında Sahib b. Abbad'ın (ö. 995) yanında çalışan katiplerdendi. Yazı yazma ve belagattaki ustalığıyla örnek gösterilirdi. Ebu'l-Alâ Muhammed b. Hassûl de bir divan katibi olarak yetişti. Sahib b. Abbad ve İbn Fâris'den (ö. 1005) faydalandı. Nazım ve nesirde zamanın üstadları arasına girdi. Rey'de Büveyhîlerden Mecdüddeve Rüstem'in Divan el-Resail'inde başkan olarak çalıştı. Gazneli Mesud 1029 yılında Rey şehrini ele geçirince İbn Hassûl'ü Gazne'ye götürdü. Gazneli Mahmud ölüp, oğlu Mes'ud tahta çıkınca İbn Hassûl'ü yeniden Rey Divan el-Resail'inin başına getirdi. 1035 yılında Rey, Oğuzlar (Irak Türkmenleri) tarafından alınca İbn Hassûl, Tuğrul Bey'in hizmetine girdi ve eski görevine devam etti. el-Seâlibî (ö. 1038) onu Nisabur'da gördüğünü, ondan faydalandığını, *Tetimmet el-Yetime*'yi yazdığı sırada onun Rey'de bulunduğunu söyler¹.

el-Bâharzî (ö. 1075) ise *Dümyet el-kasr*'da İbn Hassûl'e Rey'de Zad Mihran sokağında ziyaret ettiğini, ondan faydalandığını, ona bir kasidesini sunduğunu, İbn Hassûl'ün kasideyi çok beğendiğini "Ayaklarım tutsa nesib kısmı okunurken oynardım" dediğini kaydeder². Sonra meslekî rekabet dolayısıyla ikisinin arasının açıldığını, İbn Hassûl'ün yazdığı bir risaleye reddiye kaleme aldığını, Şevval 443 / Şubat 1052 tarihinde Rey Dar el-Kütüb'ünde yazdığı bir hicviyeyi İbn Hassûl'e okuduğunu söyler. Kaynaklar, İbn Hassûl'ün 450 / 1058 yılında Rey'de öldüğünde birleşirler³.

İbn Hassûl'ün eserlerinden *Tafdîl el-Etrak* ile zamanındaki bazı ediplere yazdığı birkaç risale zamanımıza gelmiştir. Eserin tek nüshası Iraklı tarihçilerden Türk dostu Abbas el-Azzavî (ö. 1971) tarafından büyük alim Anastas el-Karmelî'nin özel kütüphanesinde bulunmuş, bu nüshadan faydalanılarak meydana getirilen bir metni, başına yazılan Arapça bir mukaddime ile aynı zat tarafından 1940 yılında Türk Tarih Kurumu'nun dergisi

¹ *Tetimmet el-Yetime*, nşr. Abbas İcbal, Tahran 1934, I, 107-112.

² *Dümyet el-kasr*, nşr. Sami Mekki el-İnanî, Kuveyt 1985, I, 291-294.

³ Yukarıdaki iki kaynağa ilave olarak bkz., el-Kıfî, *el-Muhammedün min el-şuara*, nşr. M. Abdülhamid, Haydarabad 1967, II, 503-505; İbn Şakir, *Fevat el-vefeyat*, nşr., İhsan Abbas, Beyrut, Darü Sâdir, III, 430-432; İbn el-Safedî, *el-Vafl bi'l-vefeyat*, IV, nşr., S. Didrich, Wiesbaden 1981, s. 132-135.

Belleten'in cilt : IV, sayı 14-15'inde Şerafeddin Yaltkaya (ö. 1947) nın tercümesiyle beraber yayınlanmıştır⁴. Bu eser ve tercümesi o zaman ilgiyle karşılanmıştır. Bununla birlikte, gerek metinde gerek tercümede iyi anlaşılmayan, bazı yerler kalmıştır. Tercümenin üslubu çok eskimiştir. Gerekli açıklamaların bir kısmı eksiktir. Bu hususları göz önüne alarak risaleyi yeniden tercüme etmeyi, okuyucular tarafından daha kolay faydalanılır hale getirmeyi uygun bulduk. el-Azzavî'nin neşrinin sayfalarını tercümede metin arasında gösterdik. *Tafdîl el-Etrak*'ın son paragrafından anlaşıldığına göre, İbn Hassûl bu eserinde Tuğrul Bey zamanındaki fetihleri yıl yıl anlatmak istiyordu. Buna göre *Tafdîl el-Etrak*, İbn Hassûl'ün Selçuklular tarihinin mukaddimesi olmalıdır. Bu hususu göz önüne alan el-Ziriklî, *el-A'lam*, VI, 276'da el-Azzavî'nin yayınladığı kısmın eserin mukaddimesi olduğunu, kitabın nüshasının el-Methaf el-İraki (Irak Müzesi), nr. 1392'de bulunduğunu söyler⁵. İbn Hassûl'ün eserinin yayınlanan tek nüshasının sonunda nüshanın 15 Zilkade 649 / 29 Ocak 1252 tarihinde kopya edildiğine dair istinsah kaydı bulunur. Bunun yanında hamişte el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan el-Sağânî (ö. 650 / 1252)'nin hattıyla Mekke'de Zilhicce 649 / Şubat 1252'de asıl nüsha ile karşılaştırıldığına dair başka bir kayıt vardır. İstinsah kaydı ile karşılaştırma kaydı bu kadar yakın olduğuna göre nüshayı kopya eden el-Sağânî'dir. Bu kadar Arapçayı iyi bilen bir şahsın kopya etmesine rağmen nüshada müphem yerler epeyce vardır. Bu da eserin müsvedde halinde tamamlanmadan kaldığını gösterir.

Eserin yazılmasının sebebine gelince, Tuğrul Bey'in veziri Amidülmülk İmadeddin Ebü Nasr Mansur b. Muhammed el-Kündürî (ö. 1064)⁶, Büveyhîler devrindeki ünlü divan katiplerinden Ebü İshak el-Sâbî (ö. 384 / 994)'nin, Azudüddeve el-Büveyhî'nin isteği üzerine yazdığı Büveyhîlerin ve Deylemîlerin soyundan, mefahirinden ve devletlerinden bahseden *Kitab el-tâcî fi ahbar el-Devlet el-Deylemiyye* adlı tarihini okumuş, üslubunu ve muhtevasını çok beğenmiş, İbn Hassûl'den aynı şekilde Tuğrul Bey'in ve Selçukluların soyundan, mefahirlerinden ve devletlerinden bahseden bir tarih kitabı yazmasını, aynı zamanda el-Sâbî'ye itirazlarda bulunmasını istemiştir. İbn Hassûl, onun emrine uyararak bu eseri yazmaya karar vermiştir. İbn Hassûl

⁴ *Belleten*, sayı : 14-15, s. 235-266. el-Azzavî'nin Arapça takdimi ve metin 51 sayfa halinde ilave olarak verilmiştir.

⁵ Eser ve nüshası için ayrıca bkz., Katip Çelebi, *Kefî el-zünn*, s. 462; *Fihrist el-mahtutat el-musavvara*, Tarih, II/IV, 18; S.S. Kucur, "İbn Hassul", *DİA*, XX, 29. Müellifin edebî risaleleri ise Vatican, AY, nr. 526'dadır.

⁶ Bazıları Amidülmülk el-Kündürî'yi önemsiz bir kişiymiş gibi gösterirler. Bu doğru olmamalıdır. İbn Hassûl, onun bütün ilimlerde derin bilgi sahibi olduğunu söyler.

eserini, el-Sâbî'nin eserine benzer yazdığına göre, kitabı aynı zamanda bir tarih kitabı olacaktır. Mevcut kısım eserin girişiydi. Bundan sonra Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ve Tuğrul Bey zamanındaki olaylar yıl yıl anlatılacaktır. Fakat, kaynaklar İbn Hassûl'un eserinin adını *Kitâbü tafdîl el-Etrak alâ sair el-ecnâd ve menâkib el-hazret el-alîyyet el-sultânîyye* şeklinde verirler. Mevcut nüshada aynı adı taşır. Buna göre, eserin bundan sonraki tarih kısmı yazılmamıştır.

İbn Hassûl'un eseri bazı kişiler tarafından abartılır. el-Câhîz'in *Fazâil el-Etrak*'ine benzetilir. Halbuki, el-Câhîz'in eseri uzun bir araştırma mahsulüdür. Türkler hakkında çok sayıda kişinin değerlendirmesini içerir. İbn Hassûl'un eseri ise daha çok el-Sâbî'nin Büveyhîler-Deylemliler hakkında yazdıklarının bir tenkidiydi. el-Sabî gibi, kendisinin bu eseri yazarken körü körüne taraf tutmayacağını söyler. el-Sabî'yi tenkitte biraz aşırıya kaçır. Zira, Yakut el-Hamavî'nin el-Sabî'nin biyografisinde anlattığına göre Azudüddeve, el-Sabî eserini yazarken kontrol etmiş, kitapta ilaveler ve eksiltmeler yapmıştır. Bu bakımdan el-Sabî'nin yazdıklarının hepsi kendi düşüncelerini yansıtmaz.

İbn Hassûl'un risalesi Selçuklular ve Türkler kadar Deylemlilerden ve Büveyhîlerden de bahseder. el-Sabî'nin eserini yazarken tarafsız davranmamasını tenkitle başlar, sonra Deylemlilerin ve Azudüddeve'nin soyundan bahseder. Bu arada İran *Şehnâme*'sinden bazı pasajlar nakleder, ilimlerden bahseder. Sonra Türklerin meziyetleriyle ilgili kendi birkaç değerlendirmesi yer alır. Bunlardan bazılarını el-Câhîz'dan almıştır (bkz. s. 40-43). Daha sonra Tuğrul Bey'in soyunun, Selçukluların devletinin, Azudüddeve ve Deylemlilerin soylarından ve devletlerinden üstün olduğuna dair delilleri ve tarihi olayları sıralar. Tuğrul Bey ile Azudüddeve'nin çeşitli olaylar karşısındaki davranışlarını mukayese eder. Tuğrul Bey'in idareciliğinden güzel örnekler verir.

el-Sâbî ve Kitab el-tâcî :

Ebû İshak İbrahim b. Hilal el-Sâbî, Harran Sâbîlerinden olup 313 / 925 yılında Bağdat'da doğdu. Babası Hilal, Türk kumandanlardan Tüzün'ün tabibiydi. Ebû İshak İbrahim ailenin pek çok mensubu gibi Arapça, felsefe, matematik, astronomi ve tıp okudu. Önce matematik ve astronomiyle uğraştı. Sonra divan katipleri arasına katıldı. 349 / 960 yılında Büveyhîlerden Muizzüddeve Ahmed'in Divan el-İnşa'sında vezir Ebû Muhammed el-Mühellebî'nin naibi oldu. Onun adına resmî evrakları yazdı. Muizzüddeve

Ahmed 356 / 967 yılında ölünce Bağdat'da onun yerine oğlu İzzüddeve Bahtiyar geçti. Bu sırada Fars-Kirman ve Oman sahibi olan amcasının oğlu Azudüddeve Ebû Şüca Fenahüsrev b. Rüküddeve Ali b. Büveyh, Bağdat'ı Bahtiyar'ın elinden alarak büyük hükümdar olmak istiyordu. Bunun için İzzüddeve'ye ve Abbâsî halifesi el-Tâyi'e mektuplar yazıyordu. Bu mektuplarına el-Sâbî cevap yazıyordu. Bunlardan bazılarının verilen cevaplar dolayısıyla Azudüddeve alınmış, el-Sâbî'ye kin bağlamıştı⁷. Azudüddeve nihayet 367 / 977-978 yılında Bağdat'ı zaptedip İzzüddeve Bahtiyar'ı öldürünce 26 Zilkade 367 / 5 Temmuz 978 tarihinde el-Sâbî'yi hapse attırdı. Bazı hatırlı kişilerin şefaati üzerine onu 21 Cemaziyelâhir 371 / 22 Kasım 981 tarihinde hapisten çıkardı. Azudüddeve, el-Sâbî'ye hapiste olduğu sırada Deylemliler ve Büveyhîlerin tarihiyle ilgili bir kitap yazmakla görevlendirdi. Yakut'un ifadelerine göre, el-Sâbî bu eseri yazmaya başladı. Yazdığı kısımları Azudüddeve'ye gönderiyor, Azudüddeve okuyup gerekli düzeltmeleri, ilaveleri, çıkartmaları yapıyordu⁸. el-Sâbî eserini hapisten çıktıktan sonra tamamladı. Adını Azudüddeve'nin Tacülmille lakabına nisbetle *Kitab el-tâcî fi ahbar el-Devlet el-Deylemiyye* koydu.

Kaynakların nakline göre, el-Sâbî eserini yazarken yanına giren bir arkadaşının ne yaptığını sorması üzerine "yalan yanlış şeyler karalıyorum" demiş, bunu duyan Azudüddeve, onu fillerin ayakları altında ezmek istemiş, Ebu'l-Kasım Abdülaziz b. Yusuf ile Nasr b. Harun'un şefaati üzerine öldürmekten vazgeçip hapse attirmiştir. el-Sâbî ancak 372 / 982 yılında Azudüddeve ölüp yerine oğlu Samsamüddeve geçince hapisten çıkabilmiştir. Biraz önce Yakut'dan naklederek, onun 367-371 / 977-981 yılları arasında hapiste kaldığını söylemiştik. Öyle anlaşılıyor ki, el-Sâbî bir ara hapisten çıkmış, sonra tekrar hapsedilmiştir. 367-371 yıllarının hepsini hapse geçirmiştir. İkinci defa hapisten çıktıktan sonra devlet görevi almamış, 384 / 994 yılında Bağdat'da ölmüştür⁹.

el-Sâbî devrinin en büyük alimlerinden ve ediplerindendi. Zamanımıza eserlerinden *Resail*'inin (münşeatının) seçmeleri ile *Kitab el-tâcî*'nin bazı kısımları gelmiştir. *Kitab el-tâcî*'nin bu kısımlarını ihtiva eden yazması Sana kütüphanelerinden birinde 145 numarada bulunan Zeydî fikhına dair *el-Câmî el-*

⁷ Bu mektuptan iki pasaj *İrşad el-erib*, I, 30-31, 35-42'de nakledilir.

⁸ *İrşad el-erib*, I, 41-42.

⁹ *İrşad el-erib*, I, 20-94; İbn el-Esir, *el-Kamil fi'l-tarih*, Beyrut 1979, IX, 106; İbn Hallikan, *Vefeyat el-a'yan*, nşr. İhsan Abbas, IV, Beyrut, s. 50-55; *İA*, X, 6-8; *EI*, VIII, 693-694; *GAL*, I, 96; S. I, 153-154; Zirikli, *el-A'lam*, I, 78; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda tarih ve coğrafya yazıcılığı*, İSAR, İstanbul 1998, s. 69-70; aynı mlf., *Harran tarihi*, Ankara 1996, s. 79-80.

kâfi adlı kitabın sonunda bulunmaktadır. Bundan sonra Yusuf b. Ebi'l-Hasan b. Ebi'l-Kasım el-Gilanî'nin *Kitab el-ümm*'ünden bir parça yer alır.

Bu yazmanın bir fotokopisi Kahire'deki Mahed el-Mahtutat el-Arabiyye tarafından alınmış, *Kitab el-tâci* ile *Kitab el-ümm* 'den mevcut kısımlar bu fotokopiye dayanılarak M. Hüseyin el-Zebidî tarafından 1977 yılında Bağdat'da yayınlanmıştır. Bu neşrin s. 5-24'ü arasında neşrin mukaddimesi, s. 25-82 arasında *Kitab el-tâci*'den seçmeler, s. 83-98 arasında *Kitab el-ümm*'den nakledilen kısım vardır.

Kitab el-tâci'den nakledilen kısımlar şunlardır : s. 25-28 arası birinci fasıl olup Deylemlerin misafirperverliğinden, kahramanlığından bahseder. Sayfa 29-37 arası ikinci fasıl olup Deylemlerin ve Gillerin yurtlarından ve mefahirinden bahseder. Sayfa 38-71'deki üçüncü fasılda Deylemlerin ve Gillerin Müslüman oluşundan, tarihlerinin başlangıcından, s. 73-82'deki dördüncü fasılda Ebü Cafer Metta b. Nu'man el-Deylemî el-Sâhî'nin tarihinden bahseder.

Deylemler ve Büveyhiler :

Büveyhiler, Deylemlerdendir. Deylemlerin anavatanı bugünkü İran'daki Gilan Eyaletinin Taberistan'ın batısında kalan çoğu dağlık kısımdadır. Gillilerle akraba olup İran kavimlerindenirler. Eskiçağ kaynakları onların bugünkü vatanlarında bulduklarını söylerler. Deylemistan'ın merkezi Burvan olup, diğer şehirleri Şamirân, Haşm, Tarım (Târum) ve Talikan'dır. Taberistan-Cibal-Gilan-Hazar Denizi arasındaki arazi Deylemistan'dır. İslamiyet ortaya çıktığı sırada Deylemlerin bir kısmı zerdüşti, bir kısmı putperstti. Deylemistan dağlık, Gilan ise düz arazidir. Deylemler dağ adamı olup eşkıya tabiatındadırlar. Bunun için Sasanilere tamamıyla bağlanmamışlardır. Silah zoruyla müslümanlara boyun eğmemişlerdir. Ancak, Zeydî-Alevî dailerin çabalarıyla müslümanlığı kabul etmişlerdir¹⁰.

Bununla beraber Araplar-İbraniler çeşitli kavimleri Samilere bağlamak istemişlerdir. Bütün insanların Nuh'un çocukları Ham, Sam, Yafes'den geldiğini iddia ederler. Türkler, Rumlar, Deylemler Yafes'in çocuklarıdır. Başka bir Arap geleneğine göre, Türkler İbrahim peygamberin cariyesi Kantûrâ'nın Oğullarının soyundan gelirler. Kantûrâ'nın oğulları Horasan'a gitmişler, Türkler bu çocuklardan türemişlerdir. Bunun için Türklerle Kantûrâ Oğulları denir¹¹. Bir başka rivayete göre; Türkler, Mezhic veya Kuzey Necd'de

oturan Benü Dabbe soyundan gelirler¹². Aynı şekilde bazı eserlerde Deylemlerin de Benü Dabbe kabilesinden geldiği söylenir. el-Sâbî de, *Kitab el-tâci* adlı eserinde Deylemlerin Benü Dabbe soyundan geldiğini iddia etmiş, onları Araplaştırmak istemiştir. Eserinin başka bir yerinde, Büveyhilerin nesebini Sasaniler devrindeki büyük hükümdarlardan Behramgur'a bağlar. Nitekim, Sâmanîler de soylarını Behram Çubin'e bağlamışlardır. Bu şekilde kendilerinin hükümdarlığının meşruiyetini sağlamlaştırmaya çalışmışlardır¹³.

el-Sâbî, Deylemler hakkında şunları söyler:

"Deylemlerin vatanı Hazar Denizi'nin güneyindeki ovalık-dağlık arazidir. Araplardan Benü Dabbe'nin soyundan gelirler. Bunlar Necd'in kuzeyinde Benü Temim ile komşuydular. Yurtlarında çoğalmıca aralarında anlaşmazlık çıkmış, bir kısmı Azerbaycan'a göçmüşler, buradan etrafa dağılmışlardır. Bugünkü vatanları, ağaçlık ve suları bol bir yerdir. Onlar, Deylemler ve Giller olmak üzere iki ana gruba ayrılırlar. Zamanla Arapçayı unutmışlar, Farsça konuşmaya başlamışlardır. Çok savaşçıdırlar. Acemlerle karışmışlardır. Geç müslüman olmuşlardır. Bugün aralarında Horasanlı, Reyli, Kazvinli, İsfahanlı insanlar ve Araplar bulunur. Hepsinin örfleri ve adetleri kaynaşmıştır.

Deylemler dört kabileye ayrılır. En şerefli olan kabile Şirzilâvend'dir. Azüdüdevle'nin soyu bunlardan gelir. Bunlar, Sasanî hükümdarı Behramgur b. Yezdgerd'in soyundan gelirler. Giller de dört kabiledir. Ovalarda otururlar. En şerefli kabileleri hükümdarların çıktığı Şahanşah Bâvend'dir. Bunlar Gillerin hükümdarı Herüsendan b. Birdad'ın atalarıdır. İkinci kabilenin adı Kârvend, üçüncü kabilenin adı Gilan Edâvend, dördüncüsünün adı Hesbtâvend'dir¹⁴.

el-İstahrî ise "Deylemler başka cinslerden ayrı bir ırktır. Bazıları, onların Benü Dabbe'nin bir kolu olduğunu söylerler. Vatanları Hazar Denizi'nin güneybatısındaki topraklardır. Kendilerine has vasıfları, tabiatları, ahlaklarıyla diğer ırklardan ayrılırlar. Onların başlıca vasıfları şişman olmamak, yabanilik, sertlik, cesaret, acelecilik, az çekinmedir" der¹⁵. El-Birunî, onların şeceresini Behramgur'a bağladıktan sonra Behramgur b. Dahhak b. el-Ebyaz b. Muaviye

¹² Aynı eser, s. 103; Benü Dabbe için bkz., Kehhale, *Mü'cemü kabâil el-Arab*, Beyrut 1982, II, 661-662.

¹³ V. F. Büchner, "Sâmanîler" mad., *İA*, X, 140.

¹⁴ *Kitab el-tâci*, s. 29-36.

¹⁵ *el-Mesâlik el-memâlik*, Leyden 1927, s. 120.

¹⁰ A. Ateş, "Deylem" mad., *İA*, III, 567; V. Minorsky, "Daylam", *EI*, II, 195-200.

¹¹ Ramazan Şeşen, *el-Cahiz ve Türklerin faziletleri*, taktim eden. E. İhsanoğlu, İSAR, İstanbul 2002, s. 22-23, 104.

b. Deylem b. Basil b. Dabbe b. Üdd şeklinde verir. Bunun uydurma olduğunu, bir çok şecerenin zamanın geçmesiyle unutulduğunu söyler¹⁶.

İbn Makula ve ondan naklen İbn el-Esir, Büveyhilerin şeceresini Ebû Şüca Büveyh b. Fenahüsrev b. Temmam b. Kûhî b. Şirzil . Şiranzah b. Şirkende b. Şirzil b. Şireveyh b...Behramgur b. Yezgerd b. Hümmüz b. Şâpur şeklinde verirler. İbn Miskeveyh'in ise, onları son Sasanî hükümdarı III. Yezdgerd'e bağlar¹⁷.

Deylemlerin Müslüman Oluşu ve Büveyhiler Devleti'nin Kuruluşu :

Müslümanlar Hz. Osman zamanında 650 yılına doğru Deylemlilerle temasa geçmişler, onları tam anlamıyla itaat altına almak için çok uğraşmışlardır. Deylemler uzun müddet müslümanları uğraştırmışlardır. el-Câhuz "Araplar çetin düşmanlık konusunda örnek gösterirlerken, onlar mutlaka Türkler ve Deylemlerdir, derler" der¹⁸. Bunun için Arapçada Deylem kelimesi düşman anlamında da kullanılmıştır¹⁹. Bu bakımdan Arapça kaynaklarda Türkler ile Deylemler birbirine çok benzetilir. İkinin de Benû Dabbe'den geldiği söylenir.

Emevîlerin Irak valisi Haccac b. Yusuf el-Sakafî (ö. 714) Deylemlerin ülkesini fethetmek isteyince oranın bir haritasını yaptırmış, bunu öğrenen Deylemler "Evet, ülkemizin haritası böyledir. Yalnız haritayı yapanlar, oranın yamaçlarını ve dağlarını koruyan kahramanlarını sana anlatmamışlar, eğer almaya teşebbüs edersen bunu görürsün" diye haber göndermişlerdir²⁰.

Onları en iyi anlatan sözlerden biri Abbasî halifesi el-Mutazid'in sözleridir. el-Mutazid, Deylemlerin Kazvin'e girdiklerini duyunca "Onlar dünyanın eşkiyaları, en hilekarları, en savaşçıları, en cesurlarıdır" demiştir²¹.

OVADA oturan Giller, İslamiyete erken girmişler ve sünni olmuşlardır. Buna karşı Deylemler 850 yılı civarına kadar müslüman olmamışlardır. Nihayet, 250 / 864 yılında Kufe'de isyan eden Yahya b. Ömer b. Yahya'nın isyanı bastırılınca Zeydî imamlardan el-Hasan b. Zeyd b. İsmail el-Dâî Deylemistan'a kaçmış, el-Dâî ile'l-Hakk ünvanıyla Deylemleri İslamiyete

davet etmeye başlamıştır. Onun eliyle başlayan Zeydî müslümanlığın Deylemler arasında yayılması halefleri zamanında tamamlanmıştır. el-Dâî ile'l-Hakk el-Hasan b. Zeyd'in hareketi aynı zamanda siyasi bir hüviyet taşımaktaydı. Bu sebeble etrafında kalabalık halk ve çok sayıda asker toplandı. Bunlar, Taberistan, Rey ve Cürcan bölgelerini ele geçirdiler.

el-Dâî ile'l-Hakk el-Hasan yirmi yıl hüküm sürdükten sonra 270 / 883 yılında öldü. Yerine Kaim bi'l-Hakk adıyla kardeşi Muhammed b. Zeyd geçti. O da, Şevval 280 / Ocak 894 tarihine kadar hüküm sürdü. Bu tarihte Sâmânîlerle yaptığı savaşta öldü. Hz. Ali ile oğlu Hüsey'nin Necef ve Kerbela'daki mezarları üzerine ilk türbe yaptıran Muhammed b. Zeyd'dir. Muhammed öldürüldüğü sırada Talibilerin şeyhi el-Nasır el-Hasan b. Ali b. el-Hüsey'n el-Utruş yanındaydı. Muhammed'in öldürülmesi üzerine Custan b. Vehsudan b. el-Merzüban'ın yanına gitti. El-Nasır li'l-Hakk ünvanıyla Gilleri ve Deylemleri İslamiyete davete devam etti. Deylemler ve Sünni Gillerle anlaşarak Taberistan üzerine yürüdü. Sâmânîlerin Horasan valisi Ebu'l-Abbas Muhammed b. Ali el-Su'luk ile savaştı. 300 / 912-913 yılında el-Su'luk'u yendi. El-Utruş, Şaban 304 / Şubat 917 tarihinde 77 yaşında öldü. Yerine el-Hasan b. el-Kasım el-Daf geçti. el-Utruş'un hizmetindeki kumandanlar arasında Mâkan b. Kaki, Leyla b. Numan, Esfar b. Şirâveyh, Merdâviç b. Ziyar önemliydiler. Bu sırada halktan bir adam olan Ebû Şüca Büveyh ve oğulları Ali, Hasan, Ahmed, Deylemî beylerinden Mâkan b. Kaki'nin hizmetindeydiler. El-Hasan b. el-Kasım ile Mâkan 316 / 928 yılında Esfar b. Şiraveyh el-Deylemî'ye yenildiler. Bu savaşta el-Dâî el-Hasan öldürüldü. Yine aynı yıl içinde Deylemî hükümdarlarından Merdâviç ile Mâkan birleşip, Esfar'ı ortadan kaldırdılar. Fakat, Merdâviç ile Mâkan geçinemediler. Aynı yıl içinde Merdâviç ile Mâkan'ın arası açıldı. Mâkan, Merdâviç'e yenilince zayıfladı, imkanı azaldı. Bunun üzerine Büveyh'in oğulları Ali, Hasan ve Ahmed, ondan izin alarak Merdâviç'in hizmetine girdiler.

Merdâviç, Ali b. Büveyh'in kabiliyetini takdir etti ve onu Kereç'e vali tayin etti. Ali kısa zamanda iyi idaresiyle halkın sevgisini kazandı. Merdâviç'e karşı iyi bir siyaset göttü. 321 / 933 yılında İsfahan'ı, 322 / 934 yılında Şiraz'ı geçici olarak aldı. Kardeşi Ahmed ise Kirman'ı ele geçirdi. Fakat Merdâviç'in müdahalesi üzerine bu şehirleri kaybettiler. Nihayet, Merdâviç 323 / 935 yılında İsfahan'da Türk memlukları tarafından öldürülünce Ali b. Büveyh Ahvaz'ı, Ahmed b. Büveyh Kirman'ı aldı. Ali, ardından 328 / 940 yılında İsfahan ve Vasıt'ı ele geçirdi. 330 / 941 yılında Büveyhiler, Azerbaycan'ı da zaptettiler.

¹⁶ el-Asar el-bakiye, s. 38; Kitab el-tâci, naşirinin mukaddimesi, s. 7.

¹⁷ el-İkmal fi raf' el-irtiyab, Beyrut 1962, I, 371-372; el-Kamil, VIII, 264-265.

¹⁸ el-Câhuz ve Türklerin faziletleri, s. 104.

¹⁹ el-Cevherî, el-Sihah, nşr. Nodim Maraşlı-Ösame Maraşlı, Beyrut 1974, I, 414.

²⁰ İbn Fakihi, Muhtasarü Kitab el-büldan, s. 283; Kitab el-tâci, naşirinin mukaddimesi, s. 8.

²¹ el-Tenühî, Nişvar el-muhadara, s. 155; Kitab el-tâci'nin naşirinin mukaddimesi, s. 8.

Hasan, aynı yıl Rey şehrini aldı. Nihayet, Ahmed b. Büveyh 334 / 945 yılında Bağdat'a girdi. Abbasi halifesi, Büveyhilerin hakimiyetini tanıdı. Ahmed'e Muizzüddeve, Hasan'a Rüküddeve, Ali'ye İmadüddeve lakaplarını verdi²².

İşte, Azüddeve Fenahüsrev, Rüküddeve Ebû Ali el-Hasan'ın oğludur. İmadüddeve ölünce Fars bölgesinin sahibi, 366 / 977-978 yılındaki babasının ölümünden sonra da bütün batı ve orta İran'a hakim olmuştur. Ardından Oman'ı almış, 367 / 977 yılında Bağdat'a girerek büyük sultan olmuş, Musul, Irak, el-Cezire bölgelerini ülkesine katmıştır. O, Büveyhilerin en kudretli hükümdarıdır. Bağdat'da ünlü el-Azudî hastanesini kurmuş, alimleri ve edipleri himaye etmiştir. 447 / 1055 yılında Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelişine kadar Büveyhiler Devleti devam etmiştir. Büveyhilerin devrinde de Türklerin rolü devam etmiştir. Son büyük Büveyhî komandanı Arslan el-Besasirî de bir Türktü.

Ebû Talib Tuğrul Bey Muhammed ise ilk büyük Selçuklu sultanıdır. 933 yılı civarında doğmuştur. Babası Mikail b. Selçuk b. Dukak'dır. 1040 yılında Dandânan savaşıdan sonra Nisabur'da sultan olmuş, 1063 yılında ölmüştür²³.

Amidülmülk Muhammed b. Mansur b. Muhammed el-Kündürî Nisaburludur. Arapça ve Farsçayı iyi kullanan bir katipti. Tuğrul Bey tarafından 447 / 1055 tarihinde vezirliğe getirilmiş, onun ölümüne kadar bu makamda kalmıştır. 1063 yılında Alp Arslan tahta çıkınca önce azl, sonra Merverrud'da hapsedilmiş, 1064 yılında öldürülmüştür. Nişabur'da gömülmüştür. Selçukluların büyük vezirlerindedir. İbn Hassul, onun çok sayıda ilmi iyi bildiğini söyler²⁴.

²² *Kitab el-tâci*, s. 38-69; naşirin mukaddimesi, s. 14-15; İbn el-Esir, *el-Kamil*, VIII, 60-451; *İA*, III, 567vd.; W. Fuick, "Buwaihides", *EA*, I, 1390-1399.

²³ Tuğrul Bey'in hayatı bütün Selçuklu tarihlerinde yer alır. Bilhassa bkz. İbn el-Adim, *Buğyet el-taleb'ten seçmeler*, nşr. Ali Sevim, Ankara 1976, s. 32; M. Altay Köymen, "Tuğrul Bey", *İA*, XII/II, 25-41; aynı mfl., *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı, İstanbul 1976.

²⁴ İbn el-Esir, *el-Kamil*, X, 31-34; *Şezerat*, III, 301-302; *Vefeyat el-a'yan*, V, 138-143; el-Safodî, *el-Vaft bi'l-vefeyat*, V, 71-74 Sadruddin el-Hüseynî, *Ahbar el-Devlet el-Selçukyye*, nşr. M. İkbâl, Lahor 1933, s. 23-26; Zirikî, *A'lâm*, VII, 111-112. İbn Kadî Şühbe, *el-Dergüzini'nin adını İbn Hassul gibi Mansur b. Muhammed olarak verir.*

METNİN TERCÜMESİ

Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla.

Hamd alemlerin rabbı (sahibi) Allah'a, onun salat ve selamı Efendimiz Muhammed'e, onun ailesine ve Eshabına olsun.

Ey Allahum! Sözün ve işin fitnesinden, hatanın ve demagojinin kötülüğünden, sürçmekten ve yanlış yapmaktan, günah ve yalanın belasından, kin ve öfkenin şerrinden, mürâilik ve gösterişin çirkinliğinden, edebi ve hayayı bırakmaktan sana sığınırım. Arzuya uymanın zararından ve mihnetinden, hursın tehakkümünden ve kudretinden, iyi bilmediğim, yakından tanımadığım, iyice kavramadığım şeyler hakkında konuşmaktan sana sığınırım. Kurtuluşu mümkün olmayan şeye dalmaktan, tehlikesi devam eden (s. 27) şeye yeltenmekten, dinimi ve şerefimi bozan şeye dalmaktan, tenkit edilmemi ve kötülenmemi gerektiren şeye atılmaktan da sana sığınırım.

Ey Allahum! Başladığım ve tekrarladığım şeylerde günah işlemekten beni korumanı, yaptığım ve sağlamlaştırdığım şeylerde yardımını, anlattığım ve naklettiğim şeylerde doğru söylemeyi, açıktan ve gizli yaptığım şeylerde güvenilir olmayı, rivayet ettiğim, anlattığım şeylerde doğruluk üzere bulunmayı senden dilerim. Tâ ki, maksadım insaf olduğu halde haksızlık yapan gibi görülmeyeyim. İstedğim yetecek kadar olduğu halde aşırı isteyen ölçüsüyle tartılmayayım. Dünya için âhîretini satan, arzusu için görüşünü değiştiren, başkalarının eksikliklerini göstererek bazı kişiler yanında itibar kazanmak isteyen, hazır olanlara haklarını verip de hazır olmayanlara haksızlık yapan, kendilerinden bir şey umulanları yükseltip de ölenlere hakaret eden yerinde olmayayım. Bütün bunlar yaratılıştan kötüdür. Hatadan, şerefsiz zaferden, ağır basan tarafa meyletmekten, eyyâma göre davranmaktan sayılırlar. Bu durumu ancak dininde eksiklik olanlar, doğru yoldan sapanlar, sapıklıkta inad edenler, haddini-hududunu bilmeyenler caiz görürler.

Allah ömürler versin! İbrâhim b. Hilâl el-Sâbî'nin *el-Tâci* (s. 28) diye tanınan kitabından, bu kitabın kelimelerinin ve üslubunun hoşuna gittiğinden bahsettiniz. Onun, Deylemlerin tarihini, nesebini, devletlerinin başlangıcını ve

sebeplerini, onların yaptıkları savaşlardaki başarılarını, iyi menkıbelerini, istediklerini elde etmeye yardım eden etkenleri, türlü saâdetlere yol açan ellerindeki anahtarları, düşmanlarla çarpışma, onları perişan etme, savaşma konularındaki yüksek derecelerini araştırmasının hoşuna gittiğini söyledi.

Buna ilâve olarak, Azudüddeve b. Ruknüddevle'yi övmeye, anlatmada sözlerinin hedeflerini iyi seçtiğini, bütün gücüyle onu övdüğünü, hattâ Allah'a has olan kemal (eksiksiz), Peygamber Hz. Muhammed'e has olan mu'ciz (aciz bırakan) sıfatlarını ona isnat ettiğini ifade ettin. Böylece, hak ile batıl, doğru ile yalanı, zorlaştırma ile kolaylaştırmayı, müsamaha ile baskıyı karıştırdığını söyledi. Herhangi bir itirazdan ve münakaşadan (s. 29) çekinmeden kitabında sözünü uzattığını söyledi.

Hayatıma yemin olsun ki, o, seçiminde ve niyetinde kınanamaz. Zira, Azudüddeve onun hayatını bağışladı. Ummadığı anda onu nimete gark etti. Zira, Azudüddeve amcası Muizzüddeve'nin oğlu İzzüddeve Bahtiyar'ın elinden Bağdad'ı ve Hilafet'in kontrolünü almak istediği zaman Bağdad üzerine yürümeye karar vermişti. İzzüddeve'yi tehdit etmiş, babası Ruknüddevle'nin sağlığında aralarında cereyan eden bazı olaylardan dolayı onu azarlamış, bunun üzerine el-Sâbî, Halife el-Tâyi (946-974)'in emriyle Azudüddeve'ye sert bir mektup yazmış, Azudüddeve bu mektuptan el-Sâbî'ye kin bağlamıştı. Bu mektupta, "Biz İzzüddeve'ye şehinşah lakabını verdik. Onunla eşit olma iddiasından vazgeç." denmekteydi. Azudüddeve bu söze nasıl cevap vereceğini bilememiş, bu kabalığı hoş karşılamamıştı. Bundan dolayı el-Sâbî'ye kin bağlamıştı. Bu sözü el-Sâbî'nin inşâ sanatı icabı seçtiğini, bunun seçiminde Halife el-Tâyi ile İzzüddeve'nin bir etkisi, yol göstericiliği olmadığını öğrenmişti.

Vaktâ ki, Azudüddeve, İzzüddeve'yi yenip öldürünce, (s. 30) haremini ele geçirince, el-Sâbî, Azudüddeve'den korkup camı derdine düştü. Ölümün eşiğine geldi. Onun gönlünü almak, onun pençesinden kurtulmak için bu kitabı (el-Tâcî'yi) yazdı. Ölümünden kurtulup görevine iade edildi. Kitabı yazarken sözü uzatmakta sakınca görmedi. Artırdı-eksiltti, uzattı-kısalttı, övdü-yerdi, esirgedi-bağışladı, uçtu-kondu, parladı-söndü. Azudüddeve'ye yakışan kendisinde izini, devletinde faydasını görmediği böyle esassız bir övgüyü kabul etmemesiydi. Aklını yitirmiş olmayıp, nesebinde yapılan aldatmacayı, kendine yapılan

haksızlığı, günahı, kötülüğü vefa ve yumuşak huylulukla karşılamaması gerekirdi²⁵.

el-Sâbî hakkındaki iddiamda insafı davrandığımı, onu doğru tavsif ettiğimi anlamam için sana meseleyi izah edeceğim. Apaçık ve şüphe götürmeyen bir delil getireceğim. Onun halini bilenler göz yumuyor, bir şey söylemiyor.

Tarihçiler, haberleri rivayet edenler bilirler ki, Deylemler ve Giller kendi vatanlarında iki ayrı topluluktu. (s. 31) Giller çeşitli kabilelere, dallara ve şubelere ayrılırlar. Deylemler ise İstâniye ve Lanciye olmak üzere iki ana gruba ayrılır. İstâniye Deylemistan'ın sarp yerlerinde, kalelerinde ve dağlarında otururlar. Zamanımıza kadar onların hükümdarları Vehsüdânilerdendir.

Lanciye ise Deylemistan'ın ovalarında, sahillerinde otururlar. Onların hükümdarları Güstânilerdendir. (s. 32) Güstâniler Alevî eşrafının aralarına sızıp İslamiyeti yaymasına kadar kâfirdiler. Alevî eşrafı onları Allah'ın dinine, Rasulü Allah Hz. Muhammed'in sünnetine, Sahabe içinde Hz. Ali b. Ebî Talib'in imam (halife) ve en üstün olduğuna inanmaya davet ettiler. Bundan dolayı çokları şii'dir. Aralarında şafii ve hanefî âlimlerin etkisiyle sünni olanlar da vardır. Gillerin çoğu ise sünnidir. Deylemlerden daha önce müslüman olmuşlardır. Çoğunluğu şii olan Deylemler Nâsiriye daileri eliyle müslüman olmuşlardır.

Onlar arasında İslamiyeti yayan (s. 33) sünni ve şii âlimlerin, onlara Araplar arasında Peygamberin nesebinden ve asaletinden hangi dereceye sahip olduklarını öğretmeleri, onların da savaşlarda, şiirlerinde, sözlerinde hasımlarına karşı bu neseble övünmeleri gerekirdi. Halbuki, onlardan böyle bir şey asla duyulmadı. Böyle bir şey akıllarından geçmedi. Böyle bir övünmeyi işlerinde, oyunlarında, şiirlerinde, hutbelerinde, şarkılarında dile getirmediler. Onların reisleri Benû Dabbe (Dabbe Oğulları)'nin hicvedilmesine aldırış etmediler. Onların yerilmesine kızmadılar. Cahiliye ve İslam devrinde bir Dabbe'linin onların ülkesine gittiği, onların yurdunda ve civarında bulunduğu bilinmez. Benû Dabbe'nin başına, Irak, Şam, Arap yarımadası, Mağrip'teki yurtlarından uzaklaşmalarına sebep olacak bir bela gelmemiştir. Zira, onların hepsi Muâviye b. Ebi Süfyan'dan memnundular. Onunla beraber Hz. Osman'ın

²⁵ Yukarıda söylediğimiz gibi, İbn Hassul, el-Sâbî'yi tenkitte aşırıya kaçmaktadır. Zira, el-Sâbî bu eserini Azudüddeve'nin baskısı altında yazmış, Azudüddeve eserde ilaveler ve eksiltmeler yapmıştır. Yoksa, el-Sâbî tarihte tarafsız davranmanın önemini bilmeyen bir kişi değildir.

intikamını almaya çıkmışlar, Hz. Ali'ye karşı savaşmışlardır. Onlardan birinin söylediği şu beyitler bunun delilidir:

"Biz Benû Dabbe, Cemel savaşına katılanlarıdır. Onlardan birinin intikamını mızrakların ucuyla alırız. Şeyhimizi bize verin ki, yüceltilsin."

El-Sâbi'nin Deylemlerin nesebini (s. 34) Benû Dabbe'ye bağlamasının sebeplerinden biri, onların nesebinin Araplar arasında en zayıf neseb olması ve sayılarının fazla olmasıdır. Onlar Kureyş, Temim, Tayy, Kays, Hindif, Akil²⁶ kabileleri gibi Araplar'ın bağrından, en şerefli kollarından değildir. Eğer el-Sâbi Deylemler'in Kureyş'e nisbet edilmelerine bir yol bulsaydı, bunu da iddia ederdi. O zaman Azudüdevle'nin hâlife olması gerçekleşirdi. Azudüdevle haketmediği bu şerefle zırhlanırdı, onunla böbürlenirdi.

El-Sâbi'nin bu kitabında Azudüdevle'ye yaptığı ilk haksızlık onu meçhul bir nesebe nisbet etmesi, ahmak ve sönük bir kişi yerine koymasındır. Sonra, onu Araplar'a nisbet ettiğini unutarak, Farslar'ın şeceresinden Behramgur'a bağlamasıdır. Araplar ile Acemlerin soylarının ayrı olduğu herkesin malumudur. Yalnız, nesep alimleri her iki soyun nesebinin Hz. İbrahim'de birleştiğini söylerler. Söylendiğine göre Acemler İshak'ın oğullarındandır. Hz. Peygamber ise İsmail oğullarındandır. Hz. Peygamber'in, "Ben iki kurbanlığın (kurban kesilmişin) oğluyum."²⁷ demesi bundandır. İki boğazlanmış ile Hz. İsmail ve babası Abdullah'ı kast ediyor. Zira, dedesi Abdülmatalib oğlu Abdullah'ı Allah'a kurban etmek için adadığı zaman, onu boğazlayıp boğazlamamakta tereddüt (s. 35) etmiş, fal oklarına başvurmuş, onun yerine çok sayıda deve kurban etmiştir.

Eğer el-Sâbi'nin söylediği gibi, Deylemler İsmail'in soyundan iseler, o zaman Peygamber'in şeceresinden ayrıldıkları atalarını bilmemiz gerekir. Bu nesebin şerefi Peygamber'in nesebindeki yerine göre ölçülecektir. Peygamber'e en yakın olanın şerefi daha köklü, nesebi daha asil, iftihar daha açık, hasebi daha üstündür.

²⁶ Bu kabileler için bkz. Kehhâle, *Mucemü kabâilel-Arab*, I, 125-139, 363, II, 689-692, 801; III, 947-951. Yukarıda ifade edildiği üzere Deylemlerin Benû Dabbe soyundan geldiğini sadece el-Sâbi iddia etmez. el-Câhiz'in *Fazâil el-Etrak*'ında Türkler için aynı iddia bu iddia mevcuttur (bkz. s.103).

²⁷ Abdülmuttalib'in oğlu Abdullah'ı Allah'a nezredip sonra fal oklarına müracaat etmesi konusunda İbn Hişam, *el-Siret el-nebeviyye*, nşr. Mustafa el-Sakkâ-İbrahim el-Ebyani-Abdulhafız Şelebi, Beyrut, I, 160-164'te ayrıntılı bilgi verilir.

Kureyş kabilesi mensuplarının hepsinin soy kütüğü Nadr b. Kinâne'de Peygamber'in soyuyla birleşir. Bundan dolayı Kureyşliler, Peygamber'in, "İmamlar Kureyş'tendir." sözüyle halife olmaya hak kazanmışlardır. Abdülmenaf, Haşim, Abdülmuttalib Oğulları Peygamber'in akrabasının en yakınlarıdır. Hz. Peygamber, "Ben Âtike'lerin, Fâtıma'ların çocuğuyum."²⁸ diye iftihar etti. Âtike, Abdülmatalib'in kızı, Fâtıma Abdülmenaf'ın kızıdır. Deylemlerin bu yakınlıkla ne zaman iftihar ettiklerini, bu kulpa ne zaman yaptıklarını bir bilsem!

Deylemler sadece Anterat b. Şeddad el-Absî (ölm. 600 M. civarı)'nin şu beytinde anılırlar.²⁹

"Zevrâ adlı devem Deylemlerin havuzlarından su içmek istemez."

(s. 36) Şöyle ki, Firuz [b. Yezdgerd] Araplar'a karşı savaşmaya giderken şiddet ve sebat göstermeleri için Deylemleri, uyuz derili serserileri yanında götürmüş, Araplar onların pusu kurmalarından, baskınlarından haberdar edilmişlerdi.

Âlimlerin, nesepçilerin, eski tarihçilerin ittifak ettiğine göre, hükümdarlar Âferîdun devrinde, Âferîdun'un Dahhak'i öldürüp ülkesini istila etmesinden sonra kollara ayrıldılar. Dahhak'e İranlılar Yürâsif der. Farslar onun hakkında bazı hurafelere inanırlar. Onun omuzlarında iki yılan bulunduğunu, bunların acıkınca onu ısırıldıklarını, bu yılanların sadece insan beyni yediğini, bunun için Dahhak'in her gün halktan bir genci öldürdüğünü söylerler. Böyle şeylere akıllı kişiler iltifat etmez. Bunlara inanmak iyi değildir. Yalnız, Dahhak zalim ve zorbaydı. Cebbar ve inatçıydı. Halkı ondan nefret ettirmek isteyen her kişi ona kötü huylar ve sıfatlar isnadetti. Dahhak'ten önce tarih yazılmaz ve ezberlenmezdi.

Söylediğim gibi, doğru tarih, dünyayı ele geçiren Âferîdun (s. 37) devrinde yazılmaya başlandı. Onun çocukları Tur, Selm ve İrec idi. Bunlardan her birine bir kıtayı verdi. O kişi oraya sahip oldu. Selm'in hissesine Rum ve buraya komşu Arap ülkeleri düştü. İrec'in hissesine dördüncü iklimin en güzel yeri (merkezi) düştü. Burası dünya ülkelerinin en temiz ve en şerefliisidir. Bunun sebeplerini sayarsak bu kitapta vermek istediğimiz mesajın dışına çıkarız.

²⁸ Bu hadise kaynaklarda rastlanmadı. Yalnız, *el-Nihâye fi ğarib el-hadis*, nşr. Tahir Ahmed el-Zâvî-Mahmud M. el-Tannâhî, Kahire 1984, II, 178-179, 458'de "Ben Süleym'den Âtikelerin oğluyum" şeklinde bir hadis bulunur.

²⁹ Antera'nın *Muallaka*'sında bulunan bu beyt için bkz. *Divan*, nşr. Emin el-Hürî, Beyrut, s. 100; *Mucem el-bıldan*, Deylem maddesi.

Âferîdun oğlu Tur'a ise yerleşik yerlerin son bulunduğu yere kadar Doğu'nun kuzey kısmını verdi. Yalnız, Selm ile Tur, İrec'e karşı birleşip onu öldürdüler. Nihayet, Minûçeher ortaya çıktı. İrec'in intikamını aldı. Kendisine miras kalan ülkeleri zaptetti. Buralarda hüküm sürdü. Tur Oğullarıyla İrec Oğulları arasında düşmanlık kök saldı. Bu düşmanlık günümüze kadar devam etti. Her iki topluluk bu düşmanlığı miras aldılar. Unutulanları yenilediler. Hususiyle, Afrasyab'ın bu ülke (İran) üzerine yürümesinden ve istila etmesinden, vergilerini toplamasından beri bu düşmanlık kök saldı. Afrasyab yirmi yıl İran'a hakim olduktan sonra Keyhüsrev ile Rüstem el-Zâmulf onu yenip kovdular. O zamandan beri iki cins arasında düşmanlık devam etti. Bazen bir taraf bazen diğer taraf galip geldi. Bu olaylar Arapça-Farsça manzum ve mensur kitaplarda anlatılır³⁰.

Bu kitabı yazmaktaki maksatlarımızdan biri Türklerin neseplerini, onların şanı büyük, saltanatı kahir büyük bir hükümdarın çocukları olduklarını göstermektir. Bu hükümdarın ve soyunun korkusundan İranşehir'de kaleler yapılmış, asırlar sonra onlar bu kalelere sahip olmuşlardır.

Selm'in oğulları Rumlardan İskender Zülkarneyn İranşehir'e hakim oldu. Veziri Aristo'nun siyasetiyle hükümdarlık 200 yıl Rumlarda kaldı.

[...] Bu işi tabi olduğu bir dine, akıllı olmasına rağmen yaptığı, haksız yere kan döktüğü, insan öldürdüğü için hata işlemiştir (?)³¹

Sonra, bunlar gibi insanların bulunduğu bir ülkenin ekinleri hasad edilir de karşılığı çabuk geri döner? Doğru olan ülkeyi onlar arasında paylaştırıp derecelerini eşitlemesiydi. O zaman birbirlerini kıskanarak yarışır, birbirlerine üstün gelmeye çalışırlar. Ülkenin başkanlığı İskender'e, çocuklarına ve yakınlarına kalırdı ... Rumlar İranşehr'e bu siyasetle 200 küsur yıl sahip

³⁰ İran Şehnamesindeki bu kahramanlar için *Taberi tarihi* (Kahire 1357/1989) cilt 1'de tafsilatlı bilgi vardır. İran hükümdarlarının en eskisi Yürâsib yani el-Dahhak'tır. Dünyaya hakim olmuştur (s. 133-149). Sonra Ferîdun (Âferîdun), sonra Minûçeher (s. 265-270), sonra Afrasyab b. Peşenk b. Rüstem b. Türk (s. 319-322), sonra sırasıyla Zuben b. Tahmasb, Kürşasib, Keykubad, Siyavuş, Keyhüsrev, Luhrasib, Büştâsib, Erdeşir b. Behmen, Humânî, Darâ b. Behmen tahta çıkmışlardır (s. 357-367, 382-389, 399-403, 405-407, 408-410). Bunlardan sonra İskender ve halefleri (s. 410-414), sonra Eşkânîyan sülalesi (s. 415-417), sonra Sasanîlerin kurucusu Erdeşir b. Bâbek b. Sasan b. Behmen b. İsfendiyar gelir (s. 476-481). Behramgur (s. 511-512), Firuz b. Yezdgerd b. Behramgur (s. 511-517). Havernak şatosu Behramgur için yapılmıştır. Bu konuda Firdevsi'nin *Şehnâme*'si ile Teodor Nöldeke'nin *Das Iranische Nationalepos* (Berlin-Leipzig 1920) adlı eserinde de geniş bilgi vardır.

³¹ Bu paragraf ile bundan sonraki paragrafın metni eksik, iyi anlaşılıyor.

oldular. Erdeşir b. Bâbek ortaya çıkıncaya kadar "müluk el-tavaif" adıyla anıldılar. Erdeşir bu kuralı ortadan kaldırdı.

(s. 39) Erdeşir cesur, kudretli, aynı zamanda halim, soğuk kanlı, akıllı, tedbirli ve siyasetçi bir kişiydi. Bir hükümdarın, bir beyin soyundan gelmiyordu. Bunun için, "Benim soyum benimle başlar. Hasmımın soyu kendisiyle biter." derdi. Siyasette kanunlar koydu, insanın iyi ahlakla, âdabla kendisini süslemeden, sadece nesebiyle iftihar etmesini yasakladı. O, İslam'ın ortaya çıkışına kadar dünyaya hakim olan Sâsânî hükümdarlarının ilkiydi. İslamiyet onların izini sildi, hakimiyetlerini ortadan kaldırdı, içlerinden iman edenler dışında hayatta kalanlarının boyunlarına zillet boyunduruğu geçirdi. Erdeşir doğru siyaset yapanların, doğru hükmedenlerin, ülkenin halkını ezmeyenlerin ilkiydi. Tedbirli hareket edip Türk hükümdarlarıyla barış içinde yaşadı. Memleketinin onlara sınır kısımlarının çoğunda müsamahakar davrandı. Devletine vâris olacak kişilere onlarla iyi geçinmeyi tavsiye etti³².

Şimdi, lâıyk olmadıklarını vermeden, sahip olduklarını inkar etmeden, kayırmadan ve kötülemeden, yaranmaya çalışmadan Türklerin tabiatından, ahlakından, hallerinden, gidişatından söz edelim. Zira, bu kitabımız (s. 40) sözünü ve manasını tenkit edenlerle, hatta gözle bakışlardan şüphelenenlerle karşılaşacak. Ayrıca, bütün dinlerde yasak olan riyadan her an ve her zaman Allah'a şüknımız.

Söze Türklerin cesaretiyle başlayalım. Cesaret insan ruhunun sahip olduğu en değerli kuvvetlerden ve melekelerdendir. Zira, insan ailesini, vatanını onunla korur, düşmanını onunla defeder, zillete düşmekten onu o korur, kabilesini ve aşiretini onunla müdafaa eder. Cesaret iyi gayretler göstermeyi, onuru korumayı sağlar, ülkeler onunla fethedilir, yollar onunla korunur. Bütün ırklar içinde Türklerden daha cesur, gayeye ulaşmak konusunda onlardan daha yüksek himmet sahibi yoktur. Allah onları aslan gibi geniş yüzlü, basık burunlu, kaslı kollu, az kılı yaratmıştır. İçlerinde ince belli, oval yüzlü, büyük gözlü olanlar azdır. Onlar arasında yiyeceğini gaspla kazanmayan, zorluklardan kaçanlar nadirdir. Onlardan başka askerlerden birini cezalandırırsan diğerlerini sindirirsin, hepsini engellersin. Ceza umumi olmadıkça Türkler engellenemez. Onlardan birini cezalandırmak diğerlerini vazgeçirmez. Türklerin yiyecekleri ettir. Et yerine başka bir şey istemezler. Onun pişkin veya temiz olmasına riayet etmezler. Ancak, gaspla elde edilince ondan tat alırlar. Yağma malı olunca ondan lezzet duyarlar³³.

³² Erdeşir b. Bâbek için bkz. not 28.

³³ *el-Cahız ve Türklerin faziletleri*, s. 92.

(s. 41) Bu ise yırtıcı vahşi hayvanların, parçalayıcı aslanların âdetidir. Sonra, onlar çöllere, çıplak bozkırlara, mahrumiyete, güçlüklerle alışkındırlar. Yağmayı, kaçan bir geyiği veya yaban eşeğini takip etmeyi en rahat hayat tarzı sayarlar. O kadar ki, bıkınlığın ve yorgunluğun onları bitap düşürdüğünü sandığın sırada, onlar at sürmek, bir dağa tırmanmak, tehlikeye atılmak, yolu-izi belli olmayan yerlere girmekte (gitmekte) ilk zamanki gayretleri gibi gayret ve dinçlik gösterirler³⁴. Onların yaratılışlarının üstünlüğü, gayretlerinin büyüklüğü sebebiyledir ki, İslamiyet diğer ırklara ve başka ülkelerdeki müşrikler üzerine gaza yapmayı farz ettiği gibi, onlardan kafir olanlar üzerine de gaza yapmayı farz kılmıştır. Onlardan esir edilenler, efendilerinin (sahiplerinin) yiyecek-içecek, giyecek-binecek konularında, ancak onları kendileriyle eşit tutmasına razı olurlar. Onlar zillete düşmüş, kahr altında kalmış esirlerin ve kölelerin kullandıkları ev süpürme ve hayvan seyisliği yapma gibi işlerde efendilerinin kendilerini istihdam etmesine razı olmazlar. Hind, rum, ermeni ve diğer esir alınmış kölelerin gayretleri ve kapasiteleri gördük görelidir.

(s. 42) Türk, esaretten kurtulduktan sonra, ya ordu kumandanı ya hacib ya bir fırkanın (topluluğun) reisi olmaya, veya bir topluluğun âmiri olmaya razı olur. Bu husus sadece Türklerin memleketlerine hudut olan Horasan'da böyle değil, vatanlarına çok uzak, dillerini çok az bilen Mısır'da, hatta Deylem, Arap ve Kürd askerlerin bulunduğu, Deylemilerin sahip olduğu, hizmetlerinin geçtiği Irak'ta da böyledir. Halifeler ve Deylemî hükümdarları asırlarca onların başkalarına, rekabetlerine, başkalarına üstün gelme gayretlerine katlandılar. Onlarla hesaplaşmak, onları yenerek hakimiyetleri altına almak kudretine sahip olamadılar. Hz. Peygamber'in "Türkler size dokunmadıkça onlarla iyi geçinin."³⁵ sözü onların değerini, büyüklüğünü, onlardan sakınmak gerektiğini, onların güçlü olduklarını ifadeye yeter. Peygamber "Ben siyahlara, beyazlara (kırmızılara) yani, Araplara, Acemlere gönderildim."³⁶ demiş, İslam'ın şiarı üstün gelinceye, bütün milletler onun sancağı altına girinceye kadar savaşmayı emretmiş olduğu halde Türkler için böyle demiştir.

(s. 43) Onların enterasan taraflarından biri, yaygın bir eksiklik olmasına rağmen, hiçbir kimsenin halis bir Türk'te kadınsı bir davranış görmemesidir. Bu âfet bütün milletlerde, bilhassa Gillerde yaygındır. Eğer onlardan birinin

³⁴ *el-Cahiz ve Türklerin faziletleri*, s. 85.

³⁵ Ebû Davud, *el-Sünen*, Kahire 1280, II, 137; *el-Cahiz ve Türklerin faziletleri*, s. 22, 104; R. Şeşen, "Eski Araplara Göre Türkler", TM, XV, 18-19.

³⁶ Ebû Davud, *el-Sünen*, Sıyer 28; Müslim, *el-Câmi el-Sahih*, Mesacid 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, I, 250, 301; IV, 416, V, 145, 148, 162.

sözünde, işaretinde, elbisesinde, tavrında bazı kadınsı davranış görülürse, mutlaka bu kişi onlara komşu ülkelerin halkının kanyıyla karışmış müvelled (melez) Türklerdendir.

Türklerin münakaşa, çekişme kabul etmeyen meziyetlerinden bazılarına işaret ettikten sonra, Samaniler, Sebüktigin ve evladı, torunları; Mahmud, Muhammed ve Mesud gibi Türklerin cinsinden ve Türklere komşu olan Horasan hükümdarlarından bahsedelim. Bunların nasıl yerlerinde kök saldıklarını, benzerlerini ve akranlarını nasıl yendiklerini, Türklerin eliyle onlara hükümdarlık yolunun nasıl açıldığını, nasıl gayelerine ulaştıklarını, nasıl onların vasıtasıyla devirlerinin parladığını ve bayraklarının muzaffer olduğunu anlatalım. Nasıl efendimiz dünyanın sultanı, İslam'ın meliki, büyük şehinşah Ruknüddevle Gıyâsülmüslimîn Bahâüddin ... Emîrülümû'minîn Halife'nin sağ kolu Tuğrul Bey Ebî Talib Muhammed b. Mikâil'in (s. 44) -Allah onu muzaffer kılsın, devletini desteklesin, düşmanlarını zelil, sancağını muzaffer kılsın- davetinin (hükümdarlığının) onları (Türkleri) birleştirdiğini anlatalım.

Türkler şimdi onun gibi adaleti dünyayı kaplayan, ünü doğuya batıya yayılan, kendisinden sonra hiçbir kişiye nasip olmayacak bir devlete, daha önce hiçbir hükümdarın elde edemediği bir azamete sahip olan, her müslümanın itaat etmesi, gizli ve açık dost olması, bayrağının muzaffer olması için gece gündüz dua etmesi gereken bir Sultan'ın hizmetindedirler. Şimdi, onun adalet ve iyilik yapma, daima bunları arama, sakın ve öfkeli iken halka yumuşak davranma, kendisinden önceki hükümdarların önemseydiği mal ve metayı önemsememe konularındaki gözle gördüğümüz, kulağımızla işittiğimiz meziyetlerinden bazılarını anlatalım. Bunu anlatırken ifademize yaltaklanma, teşvik, riya gibi etkenler karışmasın. Bunları anlatmaya bizi herhangi bir korku, ümit, endişe sevketmesin. Sadece, doğruluk, gerçeği ortaya koyma, (s. 45) devrinde emniyet içinde nail olduğumuz ve onun saltanatının gölgesinde bulduğumuz nimetin karşılığını vermek düşüncesi rehberimiz olsun.

Bu kitabı yazmamızın ve telif etmemizin en önemli sebebi, büyük vezir Amîdülmülk İmâdeddin Ebû Nasr Mansur b. Muhammed [el-Kündürî]³⁷ tarafından manalarının ve sözlerinin tenkit edileceğine, maksatlarının inceleneyeceğine, bulunduğu kusurların gösterileceğine, varsa uydurulan şeylerin tasdik edilmeyeceğine, sonra Türkçe olarak Sultan'a anlatılacağına olan

³⁷ Yukarıda işaret edildiği gibi, el-Kündürî'nin adı Muhammed b. Mansur olarak kabul edilir. Bazı kaynaklar ise onun adını Mansur b. Muhammed şeklinde verirler (Zirikli, VII, 112, not 1).

güvenimdir. Bu Sultan'ın günlerinin en mesud şeylerinden biri Amîdülmülk'ün varlığıyla şereflenmesi, onun elinin ve dilinin meyveleriyle süslenmesidir.

Faziletler insanlar arasında taksim edilmiş, her birine ayrı bir hisse düşmüştür. Bütün faziletleri kendinde toplamak aklen mümkün değildir. Kemal (eksiksizlik) insanın kudreti dışındadır. İlimler âhirette kurtuluş sebebi, dünyada geçim ve ün sebebi olmak üzere iki kısma ayrılır. Allah'ın rahmetine ve afvına dönüldüğü zaman azık olacak ilim tevhid ilmi (akâid, kelâm)dir. Onunla insan Allah'ı tanır, onun şanını artıran, onu tenzih eden sıfatları ona nisbet eder. (s. 46) Yine bu ilim Allah'ın varlığını ve birliğini, çürütmeye ve inkara imkan vermeyecek şekilde isbat eder. Peygamberlerin nübüvvetini, bilhassa daha önceki dinleri nesheden son dinin Peygamberi Hz. Muhammed'in mucizelerini isbat eder.

Bundan sonra dinin fıkını (hükümlerle ilgili meseleleri) öğrenmek, Peygamberlerin sünnetini üstün tutmak (hadis öğrenmek), Peygamber'e verilen, Allah tarafından onun kalbine indirilen Kur'an mucizesini şerh etmek, Kur'an'ın nadir kelimelerini, irabını, helalini ve haramını, muhkemini ve müteşabihini (ifadesi açık olmayan âyetleri), nâsîh ve mensuhunu, ayetlerinin indiriliş sebeplerini, farzlarını ve sünnetlerini (yani Kur'an ilimlerini) öğrenmek gelir. Sonra ibareyi (grameri), yazı yazmayı ve imlâyı, nazmı ve nesri, dünyada en üstün dil olan ve konuşanları en üstün millet olan Arapça'nın özelliklerinden öz ve uzun, işaret şeklindeki ve ayrıntılı ifadeleri öğrenmek gerekir. Buraya kadar söylediklerimiz şer'i ve dinî ilimlerle ilgilidir.

Sonra, Allah'ın yarattığı gökler, yıldızlar, tabiatlar-özellikler, zararlar-faydalar gibi dünyaya ait eşyanın hakikatlerinden bahseden ilimler vardır. Her milletin bu ilimlerde telif edilmiş kitapları, tertib edilmiş kanunları, söz sahibi, başvuru alanı vardır. (s. 47) Fakat, bir ırka bütün bu ilimlerde ileri gitmiş, isabet etmiş kişi çok nadirdir. Eğer böyle bir kişi bulunursa herkesin parmakla gösterdiği bir imam, meşhur ve herkesin üstünlüğünü kabul ettiği bir otorite, daha ötesi olmayan çok zeki bir kişi olur. Bu ilimlerin hepsinde tecrübe sahibi, bilgili, kolayında ve zorunda temayüz etmiş (sivrilmiş) bir kişiyi ne duyduk ne gördük, ne de böyle bir kişiden haberdar olduk ve bilgisini denedik.

İşte, büyük üstad vezir Amîdülmülk bu ilimlerin hepsinde sivrilmiştir. O kadar ki, sanki bu ilimlerin her birinde, sanki başka bir ilim okumamış, başka birinde ömrünü harcamamış gibidir. Yaşının genç ve işlerinin çok olmasına rağmen o böyledir. Onun vakitleri doğunun ve batının idâri işleriyle, Acemlerin ve Arapların yönetimiyle uğraşmakla geçer. Bütün bunlar, Allah'ın yardımı,

şansın açıklığı, hiçbir kişiye nasip olmayan uğurlu bir tâli' (doğum sırasındaki uğurlu yıldız) sayesinde.

Ben bu sözleri, ancak uzun araştırdıktan, denedikten, inceledikten ve bilgi sahibi kişilerin şahitliğine başvurduktan sonra söylüyorum. Hz. Peygamber'in "Allah bir kişinin hayrını isterse, ona unuttuğu zaman hatırlatan, hatırladığı zaman yardım eden bir vezir verir."³⁸ sözü çok doğrudur.

(s. 48) Allah daima muzaffer kılın Sultan Tuğrul'un devletin başında bulunduğu müddet herkesin malumudur. Bu müddet içinde yaptığı işler, gösterdiği adalet, iyi icraat sözlerimizi tasdik eder. Onun canilere karşı yumuşak hareketleri, bir şey isteyenlere karşı cömertliği, kahramanlık gösterenleri taltif etmesi, eşrafa merhametli ve şefkatli davranması, şüpheli işlerden uzak durması bu şeyh Amîdülmülk'ün onun hizmetinde ve huzurunda bulunduğu, ülkesinde işleri yürüttüğü, nasihatlerine kulak verildiği müddet içinde olmuştur.

Sultan'ın iyiliklerinden biri Emir Sipehsâlar (ordu kumandanı) Seyfüddeve Ebû İshak İbrahim b. Yusuf'u esir olarak huzuruna getirdiklerinde yaptığı harekettir. Emir çok korkmuştu, korkusundan bir oturuyor bir kalkıyordu. Sultan oturduğu yerden kalktı, onun boynuna sarıldı, doğru veya yalan özrünü kabul etti, afvetti³⁹. Halbu ki, Azudüddeve amcasının oğlu İzzüddeve Bahtiyar'a bunun tersini yapmıştı. Onu yakalayınca öldürüp başını keserek öfkesini teskin etmişti. Aşırı davranarak başını bir tas içinde önüne koydurmuştu. Bu büyük gerçek ve şerefli afv nerede, el-Sâbf nerede?

Allah Sultanı daima yüceltsin! Bundan daha enteresanı, kendisine isyan eden, (s. 49) nankörlük yaparak kendisine karşı savaşan, el ve dil hareketleriyle onu öfkeliendiren, şehirlerini muhasara etmeye mecbur ederek çok para ve mal sarf etmesine sebep olan, ona karşı düşmanlık ve taşkınlık gösteren İsfahan halkına yaptığı iyiliktir. Şehirlerini kılıçla aldığı, onları zor kullanarak mağlup ettiği halde, herkesi hayrette bırakıp onları afvetti. Bu hareketiyle geçmiş hükümdarları mahcubetti⁴⁰.

Her ne kadar bu iyilik onun cömert tabiatından, yüksek himmetinden, iyi ruhundan geliyorsa da, büyük üstad vezir Amîdülmülk hakimlerin haberlerini

³⁸ Ebû Dâvud, *el-Sünen*, İmare 4.

³⁹ Burada bahsedilen sipehsâlar İbrahim b. Yusuf, Tuğrul Bey'in kardeşinin oğlu İbrahim b. Yinal olmalıdır. Defalarca Tuğrul Bey'e isyan etmiş, onun tarafından afva nail olmuş, sonunda 450 yılındaki isyanı sonucu yayıyla boğdurularak öldürülmüştür (1059). (İbn el-Esrî, IX, 385, 459, 496, 506-510, 545-547, 630-633, 645-647).

⁴⁰ Bu muhasara için bkz. İbn el-Esrî, IX, 534, 562.

anlatarak, va'z ve nasihatte bulunarak onu (sultanı) yumuşatmış ve kararında etkili olmuştur. Halbu ki, Azudüddavle amcasının oğlu Bahtiyar'ı öldürdükten sonra Bağdad'ı ele geçirince bunun aksini yapmış, halkın elindeki malları almış, onları cezalandırmış, şehri yakmıştır. Bunları, Hilafet bu şehirdeyken yapmıştır.

Allah başarısını daim kılsın! Bu Sultan'ın (Tuğrul Bey'in) nesebine (soyuna) gelince, başkaları gibi, onun nesebinin köle olmuş bir memlûke veya sömük birine bağlanmaması şeref olarak ona yeter. Onun atalarından Sürcuk (Selçuk) Hazar melikine (beyine) kılıcıyla vurmuş, elindeki sopayı indirmiş, melikin atı yere serilmiş, melik yüzü üzerine düşmüştür⁴¹. Böyle bir kahramanlığı hür, himmeti Ayyuk yıldızına çıkan bir kişi yapar. Selçuklu Devleti onunla başladı. Devletin daveti ondan çıktı.

(s. 50) Bu Sultan'ın devletinin temellerinin sarsılmayacağına, zaafa uğramayacağına dair gördüğüm şeylerden biri şudur: Sultan Emir Züreyr b. 'Alâüddavle'ye Cerbâzekan'ı⁴² verdiği sırada, menşuru (yemin nüshasını) yazıp Sultan'ın huzuruna varmışım. Emir Züreyr'e verdiği sözlerden biri onun otoritesini zayıflatmayacağına, verdiği nimeti ondan geri almayacağına dair maddeydi. Sultan, "Ancak halka zulmeder, başkasının malını gasbederse hareketine razı olmayacağım", o zaman elinden valiliğin alınacağı şartını söyledi. Orada hazır bulunan kadıların, udûlün (bilir kişiler, jürinin), vezirlerin, katiplerin hiç birinin aklına böyle bir istisna gelmemiş, bu şerefli maddeyi kimse hatırlamamıştı.

Allah biliyor ya! Sultan'ın hizmetine gireli, onun devletine yapışalı, onun bir şey isteyenini geri çevirdiğini, bir alimi azarlayıp ittiğini, bir günaha göz yumduğunu görmedim. En basit işleri, en ufak meziyetleri bunlar olan bir hükümdarı sen ne sanıyorsun?

Bundan sonra, hizmetine gireliden beri, Sultan'ın gerçekleştirdiği fetihlerden görmüş olduklarımı yıl yıl ayrıntılı bir şekilde anlatacağım. Kapısından uzak olduğum zamanlarda görmediğim ve bilmediğim hususlarda büyüğüm Amîdülmülk'ün bilgilerine başvuracağım. Başarı Allah'tandır, ona güveniniz ve ona döneriz. O bize yeter, ne iyi yardımcıdır.

⁴¹ Diğer kaynaklarda Selçuk'un babası Dukak'ın Oğuz yabğusuna tokat attığı söylenir (Sadreddin el-Huseynî, *Ahbar el-Devlet el-Selçukiyye*, nşr. M. İkbâl, Lahor 1993, s. 1; İbn el-Esir, *el-Kâmil*, IX, 473. *Melûknâme* müellifinin İnanç Bey'den nakline göre, Selçuk'un şeceresi, "Selçuk b. Dukak b. Selçuk" şeklindedir. Selçuk Hazar Türklerinin ileri gelenlerinden. Dukak'a "Demir Yalığ = Yay Kuvvetli" derlerdi. Selçuk Oğuzların subaşı olmuştu (*Buğyet el-taleb*, Ali Sevim nşri, s. 32).

⁴² Cerbâzekan, Orta İran'da Hemedan-Kerec-İsfahan arasında bir şehir (*Mucem el-bıldan*, Cerbâzekan maddesi). Züreyr b. Alâüddavle ve bu tayini hakkında bilgi bulunamadı.

Allah, Efendimiz Hz. Muhammed'e ve onun ailesine rahmet eylesin. Bu nüshanın istinsahı (kopya edilmesi) 15 Zilkade 649 (29 Ocak 1252) hicri tarihinde tamamlandı.

Nakledilen nüshanın sonunda şu kayıt var:

"Naklettığım asıl nüsha ile karşılaştırıldı. Bu işi Allah'ın Harem'ine sığınmış olan [al-Hasan b. Muhammed b. Hasan el-Sağani çadırındayken yaptı. Zilhicce 649 (Şubat 1252).

SUMMARY

One of the works that recounts the virtues of Turks is a treatise written by ibn Hassûl (d.1058) in Arabic titled *Tafdîl el-etrak*. He was one of the bureaucrats of Seljukid sultan Tuğrul Bey (d. 1063). This treatise was written as a response to Ebû Ishak el-Sâbî (d.994), a historian of the Büveyhi period, who in his work *Kitâb el tâcî fi ahbar el-Devlet el-Deylemiyye* praised one of the descendants of Deylems and Büveyhîs, namely Azuzuddevle el-Büveyhî. The author also wants to justify that Turks, Seljuks and Tuğrul Bey were superior to Deylems and Büveyhîs and Azuzuddevle. This book was written upon the request of Tuğrul Bey's vizier el-Kündürî (d.1064).

ibn Hassûl begins this work with a criticism disclaiming el-Sâbî and states that it was not written objectively, while he himself would be completely objective. He says that Deylems had no relationship with the Arabic and Sasanid races. After mentioning the Iran *Şehnâmesi*, he gives various examples of the Turks' heroism and the superiority of their characters. After this, he gives a brief classification of sciences, praises el-Kündürî' who, he adds, was knowledgeable in all the sciences. The author also mentions the Seljukid ancestry, giving suitable examples of Tuğrul Bey's qualities as an administrator and his performance. He closes the book with a last paragraph where he states that from then on he will give year by year accounts of Tuğrul Bey's conquests. However, as he never mentions Tuğrul Bey's conquests; it is obvious that he could not finish the book.